

Egy újabb kapcsolattörténeti kötet

HOPP LAJOS : A RÁKÓCZI-EMIGRÁCIÓ LENGYELORSZÁGBAN

Évszázadok múltán is élénk-élénk áll néha a magyar emigrációk történetének néhány tragikus sorsú alakja, iskolai történetek hőse, irodalmi élményeink egy-egy mozzanatának hordozója. Olykor megkap még a sztoikus Mikes leveleinek „édes néném” fordulata, nyomaszt II. Rákóczi Ferenc ágostoni ihletésű vallomásainak súlya, vitáinkban példaként szerepel a magyar politika sorsfordulójáról oly világos fővel ítélni tudó emigráns Kossuth.

Emlékük azonban inkább csak érint, megzavar, de egyre kevésbé és egyre kevesebbekben mélyít el gondolati folyamatokat. Tragédiájuk hangulattá, ízzé lett, s bizony kevés a példa arra, hogy egységben lássuk, együtt értékeljük korábbi sikeres cselekedeteiket és hosszú, kényszerű emigrációba szorult életüket. Bár tiltakozunk, a gyakorlatban úgy látszik, mégis sokszor adunk igazat a századeleji történetírónak (Szekfű Gyulának), aki éppen a Rákóczi-emigrációval és magával Rákóczi Ferencel kapcsolatban fogalmazta meg kegyetlen, igaztalan mondatát: „Pályafutása a hullámé, mely kicsapván, tétlen tespedéssel feneklik meg a parton.” Vélekedésünkben — talán nem tévedünk — nagy szerepet játszik a múlttól a sikerek arányában ítélkező utókor történetietlen szemlélete, egy kontraszthatás érvényesülése, amely a fényes korok és beteljesült politikai vágyak ígézetében, tényleges értéküknél kisebbnek mutatja az őket összekapcsoló szürkébbeket. Utóbbiakról kedvelt dolog volt, és lesz, keveset szólni, vagy a nélkülük bekövetkező sikerek nagyszerűségét velük bizonyítani. Néha úgy látszik, hogy a mából sikertelennek ítélt történelmi tett pusztán arra való, hogy általa lehessen kimutatni a fejlődést, a változást, a többletet.

Az emigrációtörténetek legtöbbször ebbe az értelmezési vonulatba tartoznak. S természetesen értelmezésen nem az olyan emigrációkról alkotott nézeteket értjük, amelyeknek szereplői retrográd történelmi mozgalmakhoz kapcsolódtak. Az emigrációk történetének azon magányos alakjairól beszélünk, kiknek élete, mint Rákóczié, 1848 és a későbbi társadalmi mozgalmakat következetesen végigvivőké, az utókortól méltatlanul elfeledve vagy igaztalanul értékelve hullt az idegen világok éjszakájába.

Kevés történetírónk van, aki a Rákóczi-emigráció históriáját kutatva egyszerre értette volna meg az 1711-et követő csaknem fél évszázad gyarlóságait és erényeit, a kilátástalanság és a remény mélységesen emberi kapcsolatának teljességét. Szalay László, aki szintén volt emigráns, sokat vívódott a fejedelem Rákóczi Ferenc száműzetésben beteljesedő sorsán. Utódai, főként Thaly Kálmán, már inkább csak összegyűjtötték, új elemekkel egészítették ki, vagy értelmezték az elemekből adódó képet. Az újabb évtizedek kutatásai pontosították ezt, s a kiterjedt kapcsolattörténeti vizsgálódás eredményeként bővítették a Rákóczi-emigráció főként francia, részben lengyel időszakáról alkotott tudományos nézeteket.

Hopp Lajos — e lap olvasói számára sem ismeretlenül — maga is mélyebb összefüggésekbe ágyazódó témához nyúlt a Rákóczi-emigráció lengyelországi szakaszát kutatva, egyszersmind úgy is azonban, mint aki az emigráció irodalmi, bölcseleti, művelődési eredményeinek szakértője, a Mikes-életmű kritikai kiadásának gondozója. Előző könyve a magyar—lengyel kapcsolatok korai fejleményeit vizsgálta XVIII. századi újjászületésükig, de már jelezte és kisebb tanulmányokban is előkészítette mostani kötetét az emigráció lengyel szakaszáról. Könyvének mulhatatlan érdeme, hogy összefoglalta és levéltári forrásokkal teljesebbé tette az eddigi tudást, s biztos viszonyítási pontot adott az újabb ismeretek beillesztéséhez.

Lengyelország nem egyszerű kezdő szakasz az emigráció történetében, amelyet a francia és a törökországi követett, hanem önmagában megálló több évtizednyi történet is, amelyből a francia kiágazott s a török szakasz részben visszakapcsoló-

dott. Ha az emigráció történetét minden pillanatban a fejedelem hollétéhez kapcsoljuk, akkor a lengyelországi rész 1712 novemberében, midőn Rákóczi elhagyta Dancskát (Gdanskot), lezárult. Ha azonban tudjuk, hogy távozása után egy kiterjedt dél- és észak-lengyelországi kolónia maradt, nem tehetjük meg, hogy az emigráció történetét pusztán XIV. Lajos, majd a Régens párizsi udvarához kapcsolódó, illetve a Rodostóban élő fejedelmi környezet rajzaként vegyük, hanem az emigrációs központok kapcsolataira, a politikai fordulatokat követő időnkénti átcsoportosulására kell figyelmünket fordítani. A Lengyelországban maradt száműzöttek sorsa mindenesetre ennek megfelelően alakult.

A hazát kényszerűen elhagyó kuruc főemberek közül Lengyelországban jószerevel csak Vay Ádám, Forgách Simon, Beniczky Gáspár, Jávorka Ádám, Krucsay István és Máriaassy Ádám maradtak családtagjaikkal. Már Jaroslawból hazatért a kibujdosottak egy népesebb tábora, később a fejedelmi udvartartás és testőrség jó része. A híven kitartók, később hazájukból országgyűlési végzéssel is kirekesztettek, rendkívül megpróbáló anyagi, erkölcsi-emberi körülmények között hordozták életük terhét. A belzi palatinának, Sieniawská-nak elfordulása ügyüktől, a cári segítség pusztá diplomáciai affér jellegének nyilvánvalóvá léte, II. Ágost hatalmának megszilárdulása külön-külön sem kedvezett a száműzöttek ügyének, egyúttal pedig a legteljesebb reményvesztettség indokává lett. 1712 végére — belső vitáktól, emberi csalódásoktól sem mentesen — kialakult az emigráció két központja, a dél-lengyelországi Jaroslaw, Lwów környéke és a gdanski északi csoport. Utóbbi Vay Ádám halálával (1719) tulajdonképpen felbomlott, illetve délre húzódtott. A könyv három fő része jól elkülöníthetően tárgyalja a déli, majd az északi központ életét és — harmadikként — a század ötvenes éveinek közepéig tartó Jaroslaw—Rodostó között kialakult kapcsolat fellelhető elemeit. Ennek során jellemzi a két emigrációs központ Moldván keresztül érintkező tagjainak tevékenységét, amelyet 1717-ben, majd 1738-ban kifejezetten politikai-hadi lehetőségek kihasználása érdekében folytattak.

A hatalmi válságban beékelődni kész, abból valami hasznot remélő emigráció próbálkozásairól nem sok jót lehet mondani. Talán nem is annyira az emberi szárdékok miatt, mint inkább a körülmények következtében, amelyek nem tették lehetővé, hogy a száműzöttek valamivel többre jussanak az eszközszerepnél, s ami állandó visszadobódásra ítélte őket. De ha nem feledkezünk meg Mikes korabeli helyzetértékeléséről, aki szerint „adja Isten, hogy soha senki bennünket ne kövessen és irtóztatva halljon beszélni a mi hosszas bujdosásunkról”, akkor óvakodunk — miként a szerző is teszi — az emigráció szerepének végtelen és nem példa nélküli álló értelmezésétől.

A szerző módszerére az időrendi, s részben a személyekhez kapcsolódó tematikus szerkesztés jellemző. Utóbbi az irodalmi, művészeti emlékek számbavételével éri el. Az 1711—12-es évet a Rákóczi—Sieniawska levelek, a Szathmári Király Ádám-féle napló és a Rákóczi—Besenval levelezés alapján tisztázza, a későbbi éveket pedig Vay Ádámné, Zay Anna imádságos könyve, egy gdanski iskolamester nyomtatványai, Mátyóki Ádám fejedelmi képíró működése, Mikes törökországi levelei, ill. egy lengyel emlékirat jellemzik.

A finom napló-, levél-, emlékiratelemzések, a filológiai pontosság és a sokoldalú kapcsolatleremtés révén a szerző el tud jutni egy olyan viszonylag teljes ábrázoláshoz, amilyen a rendkívül eltérő forrásadottságok következtében egyáltalán lehetséges. Eltérő adottságokat azonban nem lehet egyenértékűekké tenni, és így művének bizonyos szerkezeti aránytalanságai, mint a Mátyóki-portré túlságos terjedelme, javarészt a körülményekből adódik.

Igazságtalan lenne azonban kitéréseit, a könyv menetét olykor feledni látszó „mélyfúrásait” valamely filológiai öncél érvényesüléseként értékelni. A lengyelországi Rákóczi-emigráció feldolgozója láthatóan más motívumoknak engedelmessé, midőn az egyes, látszólag periférikus szereplők életének kimerítő ábrázolására törekszik. Hopp Lajos ugyanis emberekről ír, egykor élő ilyen vagy olyan sze-

repet vitt és szerepükhöz híven, esetleg gyarlón, esetleg érényesen, esetleg mindkétféleképpen viselkedő emberekről. Egyszersmind olyanokról is azonban, akik válalásból, vagy kényszerűségből eredő tragédiát játszottak, s akiknek haló porukból feltámasztását nem lehet elég emberi-tudósi alázattal és felelősséggel tárgyalni. Nem céloim Hopp Lajost dicsérni, író ember helyett művei beszélnek, ám nem hallgathatom el meggyőződésemet, hogy az, aki Jávorka Ádámról, az ifjú Forgách Zsigmondról, de a hűséges Kajdacsynéről és a többi esesett eltérő életpályájáról is ilyen aprólékos gonddal, szeretettel, ítéletalkotó bátorsággal, de bölcs mértéktartással foglalkozik, a téma kutatásának Szalaytól kezdett, s kevesek által folytatott vonulatába tartozik.

NAGY JÓZSEF ZSIGMOND

Nečas, Ctibor: A Balkán és a cseh politika

A brnói egyetemen működő szerző hálásnak tűnő témát választott: a Habsburg-birodalom egy szláv népének a birodalom balkáni, tehát szlávok által lakott területek felé irányuló politikájához való viszonyát. Dicséretére válik, hogy ezt a viszonyt nem az egykor — s sajnos, nemcsak egykor — oly divatos egyoldalú szemlélet jegyében ábrázolja (mely szerint a birodalom „elnyomott és kizsákmányolt nemzetei” csupán eltűrték, elszenvedték az egy — vagy két — nemzet érdekeit szolgáló államapparátus kül- és belpolitikai lépéseit), hanem elvetve a *csupán nemzeti* kategóriákban való gondolkodást (mely gondolkodás következtében a Monarchiát egykor alkotó népek történetírásában és még inkább publicisztikájában az a szemlélet érvényesült, hogy az ekkor elkövetett hibákért mindig valamely más nemzet felelős), *osztályalapokról* kiindulva próbálja interpretálni a cseh politikai életben a század elején érvényesülő külpolitikai elképzeléseket. Az osztályszempont következetes szem előtt tartásával sikerül a szerzőnek megragadnia azt az igen bonyolult — s egyáltalán nem egyoldalú — kölcsönhatást, mely a birodalom külpolitikáját irányító apparátus s a birodalom e nemzetének politikai képvisellete között fennállt. E kérdés boncolgatása számunkra több szempontból sem érdektelen, hadd emeljem most ki a „technikai” oldalt: közismert, hogy a dualizmus kori magyar állam sem rendelkezett saját külpolitikai apparátussal, a magyar elképzelések is csupán áttételesen, bár a dualizmusból következően nem olyan bonyolult áttételeken keresztül érvényesültek, amint az más nemzetek esetében történt.

Talán meglepőnek tűnik a könyvet bevezető megállapítás (nevezhetjük a szerző alaptételének is): a század elején, az imperialista érdekellentétek egyre élesedő kibontakozásának korában az Osztrák—Magyar Monarchia külpolitikája nem állt ellentétben a cseh burzsoázia érdekeivel, sőt sok tekintetben annyira megfelelt azoknak, hogy a cseh polgárság politikai képviselétét ellátó pártok támogatták a Monarchia aktív balkáni fellépését. Ennek okát az izmosodó cseh burzsoázia piaceres törekvéseiben találhatjuk, s ennek fényében talán nem kell csupán taktikai megfontolásoknak tulajdonítanunk azokat a cseh megnyilvánulásokat, melyek a Monarchiát a cseh nemzet fejlődésének reális és megfelelő kereteként értékelik — hiszen a birodalom léte önmagában is komoly belső piacot jelentett a gyorsan fejlődő cseh ipar számára, s az aktív-, s nyugodtan leírhatjuk: terjeszkedő-politika sem lehetett ellenszenves a cseh burzsoázia számára, mivel külső piacokat ígért.

Természetesen az alapvető érdekek egybeesése nem jelentette azt, hogy a cseh politikai áramlatok kritikátlanul viseltettek Ausztria bel- és külpolitikája iránt: a